

ПРЕСТРУКТУРИРАНЕ И КОНСОЛИДАЦИЯ НА БАНКИТЕ В БЪЛГАРИЯ – ПЪРВА ЧАСТ

Доц. д-р **Виржиния Живкова Иванова**

Р-л на магистърска програма „Финансов и банков мениджмънт и маркетинг“

Катедра „Информатика и икономика“

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“

virjina_ivanova@abv.bg

Резюме: В статията ще се направи обзореан анализ на реструктурирането и консолидацията на българските банки, влиянието на банковата криза 1996–1997 г. върху тези процеси и как от приватизацията и консолидацията на тези банки се оказват типични примери за сделки на сливания и поглъщания в банковия сектор.

Ключови думи: консолидация, приватизация, банка, банкова криза, банкова система, финансова криза, чуждестранна банка, валутен борд и др.

Abstract: The article will analyze the restructuring and consolidation of Bulgarian banks, the impact of the 1996–1997 banking crisis on these processes, and how the privatization and consolidation of these banks are typical examples of merger and acquisition transactions in the banking sector.

Key words: consolidation, privatization, bank, bank crisis, banking system, financial crisis, foreign bank, currency board, etc.

Преди 1989 г. банковата система в България се характеризира като едностепенна, или с други думи има една основна банка в лицето на „Българска народна банка“ (БНБ) с нейната клонова мрежа - която изпълнява функции както на централна, така и на търговска банка. До 1981 г. освен БНБ функционират още две други банки – „Държавната спестовна каса“ (ДСК) и „Българската външнотърговска банка“ (БВТБ-сегашната „Булбанк“). По-старата от тях –

„БВТБ” е учредена през 1964 г. и оперира като агент, обслужващ външнотърговските разплащания. Банка „ДСК” от своя страна е създадена през 1967 г. като “влогово-кредитен институт, който има за основна задача да поощрява и развива спестовността, да организира влогонабирането и кредитирането на населението”¹. Близко четиридесетгодишната история на двете банки и тяхната монополна позиция през по-голямата част от този период в обслужването на населението и международните финанси предопределя до голяма степен доминиращото им положение на банковия пазар както от гледна точка на активите (в случая с „Булбанк”), така и от гледна точка на клиентската база (в случая с „ДСК”).

С появата на правни основания и на реални възможности за развитие на предприемачеството са предприети и първите реформи в устройството на банковия сектор. През 1981 г. съществуващото от 60-те години статукво е нарушено с появата на нов банков субект – „Минералбанк”. Дейността на тази банка е ориентирана към финансирането на появяващите, с подкрепата на тогавашното правителство, малки и средни държавни фирми. През 1989 г. са създадени още седем нови банки, които да кредитират предприятията в отделните браншове.² Тези банки са относително тясно специализирани и дейността им се ограничава до финансиране на определените им от държавата предприятия в отделни отрасли. В много от случаите съответните предприятия притежават дялове в акционерния капитал на обслужващите ги банки.

За разлика от другите страни от Централна и Източна Европа, преходът в България започва при пълна липса на частно участие в структурата на банковата система. Към края на 80-те години не се наблюдава и присъствие на чуждестранни банки на българския банков пазар.

---

¹ Закон за държавната спестовна каса (Обн., ДВ, бр. 95 от 5.12.1967 г., изм., бр. 21 от 14.03.1975 г., бр. 83 от 20.10.1978 г., изм. и доп., бр. 41 от 28.05.1985 г., изм., бр. 59 от 12.07.1996 г., в сила от 1.07.1996 г., изм. и доп., бр. 15 от 6.02.1998 г., в сила от 7.08.1998 г., отм., бр. 48 от 28.04.1998 г.).

² Създаването на банки се регулира от постановление на министерски съвет; така е до приемането на закона за банките и кредитното дело през 1992 г.

Реформите в българския банков сектор стартират през 1989 г., когато централизираната банкова система се заменя с двустепенна, състояща се от централна банка и 59 търговски банки, повечето от които създадени чрез трансформиране на бивши клонове на БНБ. Към края на 1990 г. общият брой на опериращите в страната банки достигат 70. Първоначално новосъздадените банки функционират на базата на Правилника за банките, приет в средата на 1989 г. Този правилник урежда правния регламент както на централното, така и на търговското банкиране. Две години по-късно тяхната уредба се разделя. През 1991 г. е приет Законът за БНБ, който служи като основа за създаването на независима централна банка. Изграждането на нормативната база за развитие на банкова дейност протича в условията на мащабна финансова либерализация. Първите стъпки в тази насока се изразяват във формалното оттегляне на държавата от административното определяне на лихвените проценти по депозитите и кредитите, освобождаване на цените, замяна на фиксирания с плаващ валутен курс, либерализация на външната търговия, премахване на държавния монопол върху търговията с чужда валута и др.

Създаване и консолидация на държавните банки

Както вече се отбеляза повечето държавни банки възникват от регионалните клонове на БНБ. Голямата част от тях попадат в категорията на малките и средни банки. Наред с това в страната оперират и няколко големи държавни банки, които притежават основната част (около две трети) от активите в банковата система и са специализирани в обслужването на големите индустриални сектори, и населението. В тази категория попадат „БВТБ” („Булбанк”), „Минералбанк”, „Балканбанк”, „Стопанска банка”, ТБ “Биохим”, ТБ “Електроника”, „Транспортна банка”, „Стройбанк”, „Българска пощенска банка” и банка „ДСК”.

Успоредно с процеса на създаване на нови банки започва и процес на консолидация на съществуващите кредитни институции. Могат да бъдат изтъкнати различни аргументи в полза на необходимостта от банкови обединения и консолидация на банковия капитал в България:

➤ *Ограничените ресурси на българския пазар.* Насищането на страната с банкови институции достига фаза, при която неразпределените потенциални фондове са твърде ограничени. Това създава впечатление, че банките в по-малка степен ще могат да разчитат на нов приток на клиенти в сектора и ще полагат много повече усилия в борбата за клиенти в сравнение с навлизащите чуждестранни банки-конкурентки на пазара;

➤ *Присъствието на чуждестранни банки в сектора* допълнително повишава конкуренцията и надпреварата за пазарни дялове. Местните банки са принудени да следват един по-висок темп на иновативност и съвременни световни стандарти за банкиране;

➤ *Конкурентната среда* налага банките все по-често и по-бързо да въвеждат съвременни продукти и услуги;

➤ Не на последно място, важен аргумент за консолидирането на банките е, че *обединените банки могат да предлагат по-широко и комплексно обслужване на клиентите си.*

Следователно, към 1991 г. в България функционират 70 държавни банки. Повечето от тези банки са малки - с основен капитал до 10 млн. лв. Те отпускат средно по 250 млн.лв. (или 12 млн. щ.дол.) кредити на година. 1991 година е годината, в която БНБ започва формалната подготовка на процеса на консолидиране на банковия сектор в страната. Основната цел на това консолидиране е да се предпази банковия сектор от по-нататъшно фрагментиране. Първата стъпка в тази насока е направена със създаването на „Банковата консолидационна компания” (БКК) през февруари 1992 г. и закрыта през 2006 г. Целта на компанията е да работи за консолидиране на държавната собственост в

банковия сектор чрез прехвърляне на дяловете на държавата в капитала на търговските банки, управление на притежаваните дялове, консолидиране на търговските банки с повече от 50 % държавно участие в капитала, подготовка и осъществяване на приватизацията на банките.

През 1992 г. се осъществява първия мащабен консолидационен проект с обединяването на 22 държавни регионални банки в една – „Обединена българска банка” (ОББ). Малко по-късно през същата година „Транспортна банка” и още 12 малки банки формират новата “Експресбанк”. През 1993 г. три банки се сливат в “Балканбанк”. Още осем търговски банки са консолидирани в ТБ ”Хеброс”, а чрез обединяването на други четири банки се създава “Софиябанк”. Две години по-късно се реализира своеобразна втора вълна на консолидация на държавните банки чрез сливането на “Софиябанк”, “Биохим” и “Сердика” в ТБ “Биохим”. По този начин към края на 1995 г. броят на държавните банки намалява до единадесет. Банка „ДСК” остава единствената банкова институция, нямаща статут на търговска банка, а функционираща по отделен закон и притежавана пряко от държавата (а не чрез БКК).

В крайна сметка от гледна точка на структурата на банковата система, държавните банки запазват доминиращата си роля в банковия сектор през целия период до въвеждането на валутен борд в средата на 1997 г. Бавните темпове, с които протича процесът на консолидация, допринася за по-нататъшното декапитализиране на държавните банки, които в същото време са обременени с лоша задлъжнялост.

Поява и функциониране на частните банки в България

Характерно за периода 1990-1996 г. е наличието на либерален режим на лицензиране и нисък размер на необходимия начален капитал, което благоприятства появата и развитието на частните банки. Първата чуждестранна

банка се появява на българския пазар през 1993 г., а към 1996 г. чуждото участие в банковия сектор се олицетворява от седем опериращи банки.

Таблица 1

Търговските банки в България, 1990–1996 г.

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Общ брой към края на годината	70	78	59	41	45	47	35
вкл. чуждестранни	0	0	0	1	3	5	7
Лицензирани през годината	61	8	2	7	10	4	2
вкл. чуждестранни	0	0	0	1	2	1	2
Консолидирани банки	0	0	22	29	9	3	0
Банкови групи след консолидация	0	0	1	4	3	1	0
Отнети лицензи през годината	0	0	1	0	0	0	14

Източник: БНБ, www.bnb.bg

Практическото решение за създаване на банка се улеснява значително и от факта, че действащото за този период законодателство не поставя никакви специални изисквания по отношение на произхода на средствата, използвани като стартов капитал. Така много от частните банки стартират своята дейност с взети назаем пари, в много от случаите - от държавните банки. Немалък брой частни банки са дефакто държавни, защото възникват благодарение на средства, чиито източник са държавните фирми. Показателен в това отношение е случаят с „Първа частна банка”, която възниква благодарение на паричните средства на фирма “Кореком” и на няколко държавни предприятия и инженерингови организации.

Широката експанзия на частния сектор в банкирането има два ефекта. Първо, наличието на повече играчи на един относително ограничен пазар предполага засилване на конкуренцията между банките, въпреки че

реално не е регистрирано никакво осезаемо подобрене в разнообразието и качеството на предлаганите банкови услуги. Вторият ефект е негативен и се изразява в драматичното увеличаване на големите кредити и на дела на лошите кредити в банковата система.

Банковата криза в България през 1996–1997 г. – причини и последици

Преди 1990 година, по време на централно планираната икономика, липсва частна собственост, предприемачество и пазарни (т.е. реални) цени, с други думи липсва възможност за ефективно пазарно насочване на кредитите към рентабилни инвестиционни проекти. Разпадането на т.нар. Съвет за икономическа взаимопомощ (СИВ) между социалистическите страни, изчезването на гарантираните пазари в бившия СССР, намаляването на субсидиите, либерализирането на външната търговия и освобождаването на цените в страната води до реализиране на загуби от държавните предприятия. Поради тази причина през 1990 година повече от половината кредити, отпуснати на държавни предприятия, не се обслужват пълноценно. Решението, което се реализира от правителството, е поемане на необслужваните кредити на държавните предприятия от държавния бюджет чрез емитиране на т.нар. ЗУНК-облигации. Към края на 1994 г. ЗУНК-облигациите представляват дълг от почти 2,5 милиарда долара.

Решаването на проблема с необслужваните кредити, само по себе си създава и други проблеми на банките – лихвите по издадените ЗУНК-облигации са по-ниски от пазарните и по-ниски от разходите по привлечените ресурси на банките, което води до лихвени загуби; въвежда се минимална продажна цена за ЗУНК-облигации, която е значително по-висока от пазарната, което означава, че тези книжа са неликвидни. Като резултат част от държавните банки, които държат големи обеми от ЗУНК-облигации започват да отразяват ликвидни

проблеми. Друг неблагоприятен резултат от подпомагането на банките от страна на правителството е, че банките очакват при всеки следващ проблем да получат отново държавна помощ, т.е. те са поставени при меки бюджетни ограничения, което премахва стимулите им да изграждат строга и безрискова кредитна дейност.

През разглеждания период на преход фундаменталните проблеми пред държавните банки остават нерешени, тъй като:

➤ Държавните предприятия, които са основни длъжници на банките, не се приватизират, нито се реформират, а в същото време не разполагат и с достатъчно качествен персонал с необходим опит, знания и предприемачески усет за управлението им в конкурентна пазарна среда. В резултат те продължават да работят на загуба (виж **Таблица 2**). Банковите мениджъри поддържат тезата, че голяма част от държавните предприятия именно заради това, че са държавни, ще бъдат поддържани от правителството и няма да им бъде позволено да фалират. Съответно, те продължават да им отпускат кредити въпреки влошеното им финансово състояние;

Таблица 2

**Финансови резултати на държавните фирми
(% от балансовите активи)**

Година	Промисленост	Строителство	Транспорт	Търговия	Други
1992	-7.87	0.26	0.08	-1.62	0.00
1993	-12.74	-2.17	-6.99	-1.14	-4.96
1994	-4.89	-2.14	-3.28	0.43	5.37
1995	-4.24	-1.14	-5.23	-1.31	1.10
1996	-5.54	-1.18	-5.85	-1.78	-6.71
1997	2.89	0.99	3.43	2.30	2.50

Източник: Michael Berlemann, Kalin Hristov, Nikolay Nenovsky, Lending of Last Resort, Moral Hazard and Twin Crises: Lessons from the Bulgarian Financial Crisis 1996/1997, William Davidson Working Paper 464, 2002.

➤ Държавните банки, също както и останалите държавни предприятия, не са приватизирани, а повечето от техните собственици и мениджъри не притежават квалифициран опит, умения и знания за работа в конкурентна пазарна среда. В банките има недостиг на обучен персонал, който правилно да анализира и води кредитната политика;

➤ Банките са тясно регионално или секторно ориентирани, което ги излага на значителен риск.

През този период, и особено след 1993 г. се появяват и други проблеми, свързани с държавните банки, а именно:

➤ Те принудително под натиска на правителството кредитират губещи държавни предприятия, за да бъде избегнат техния фалит;

➤ Липсата на ефективен контрол върху дейността на банките от страна на собственика (държавата) и отсъствието на публично достъпна и точна информация за състоянието им водят до отпускането на лоши и необмислени кредити.

Въпреки представените проблеми, новосъздадените частните банки се опитват да функционират нормално и да завземат повече пазарен дял. Но поради липсата и забавянето на процеса на приватизация, техният дял достига едва една четвърт от общите активи на банковата система. Чуждестранни банки са допуснати на българския пазар едва през 1994 година. Тъй като те са най-прекият път към внасяне на ноу-хау, технологии, организация и силна конкуренция в банковия сектор, резултатът от недопускането им на банковия пазар през първите 5-6 години от прехода е значително забавяне на реструктурирането и модернизиранието на банковата система в страната. От друга страна в нефинансовия сектор липсва интерес от страна на чуждестранните инвеститори, тъй като на този етап все още не е възможна детайлна икономическа оценка на реалната пазарна стойност на българските предприятия.³

---

³ Кънчева, Н. Дедуктивни методи за измерване на интелектуалния капитал на предприятията: Обзор и критичен анализ. Международна научна конференция "Евроинтеграционните процеси и

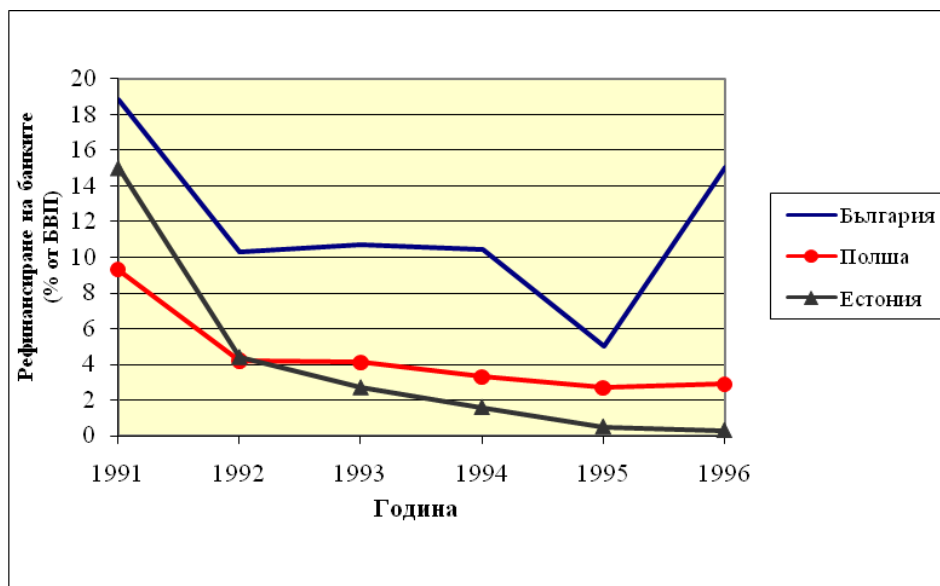
Общата икономическа среда, в която работят държавните и частни банки, се свързва и с някои общи проблеми като:

➤ Банките се рефинансират от БНБ, което показва, че “централната банка играе по-скоро ролята на кредитор от първа инстанция отколкото на кредитор от последна инстанция”. Рефинансирането на банките в повечето страни от Централна и Източна Европа се ограничава относително бързо, а в България то запазва сравнително постоянни нива (измерени като дял от БВП), като през 1996 година се повишава повече от три пъти спрямо 1995 година (виж **Диаграма 1**). Възможностите банките да получават лесно кредити от централната банка и така да финансират кредитна експанзия (включително и лоши кредити) води до изчезване на всякаква мотивация към адекватно и правилно управление;

➤ Инвестирането в държавни ценни книжа и печалбите от обезценка на българския лев стават едни от основните източници на приход за търговските банки. Това обаче, намалява стимулите на банките да се занимават с кредитиране на печеливши пазарни проекти. От друга страна, банките стават уязвими при изменения на темпа на обезценка на местната валута (съответно по-бавната обезценка на лева през 1995 година води до по-малко приходи от преоценки);

➤ Наличието на ниско квалифициран банков персонал и неправилен мениджмънт водят до неправилна банкова политика. В България до 1997 година банковата среда не функционира правилно – БНБ рефинансира тези търговски банки, които имат портфейл от лоши кредити и по този начин ги спасява от фалит. Те, съответно са насърчени да продължават погрешната и неразумна (понякога и преднамерено неразумна) банкова политика.

Диаграма 1. Рефинансиране на банките (% от БВП)

Източник: Източник: World Bank⁴

През 1995 г. се извършва поредна операция по спасяване на държавни банки (като например, „Стопанска банка” и „Минералбанк”) чрез бюджетни средства. Въпреки това, в края на 1995 г. почти всички държавни банки (с изключение на „Булбанк”) и повече от 1/3 от частните банки са във фактически фалит, тъй като собственият им капитал е отрицателен (виж, **Таблица 3**). Нетната стойност на банковата система като цяло е минус 53 милиарда лева като три четвърти от отрицателната стойност се формира от държавните банки и една четвърт на частните.

⁴ Виж: Helena Tang, Edda Zoli and Irina Klytchnikova, *Banking Crises in Transition Countries: Fiscal Costs and Related Issues*, 2000, World Bank Working Paper 2484.

Таблица 3

**Състояние на банките в началото на финансовата криза
от 1996–1997 г.**

Видове банки	Брой	Банки, покриващи капиталовите стандарти	Декември 1995			Май 1996			Промяна в активите (%)
			Общо активи (млн. лв.)	Собствен капитал (млн. лв.)	Дял в активите (%)	Общо активи (млн. лв.)	Собствен капитал (млн. лв.)	Дял в активите (%)	
Държавни	0	1	661584	-39777	72.6%	477864	-93532	66.3%	-27.8%
Частни	9	18	242453	-13853	26.6%	236118	-	32.8%	-2.6%
Чужди		6	6671	287	0.7%	6525	-	0.9%	-2.2%
Общо	5	25	910708	-53343	100.0%	720507	-93532	100.0%	-20.9%

Източник: МВФ⁵

Нестабилността на банковата система и рисковата ѝ кредитна дейност водят до недоверие и страх от страна на граждани и фирми, което се превръща и в предпоставка за масирано теглене на депозити. От таблицата става ясно, че спадат на активите на държавните банки е висок, докато при частните и чуждестранните банки активите спадат само незначително. В отговор на тегленето на депозити и създадената банкова паника, правителството и парламентът приемат Закон за държавно гарантиране на депозитите, който гарантира изцяло депозитите на домакинствата и 50% от депозитите на фирмите. В същото време БНБ прави опити, от една страна, да задържи обезценката на валутния курс като продава долари на валутния пазар, а от друга страна, да инвестира огромна легова ликвидност в банковата сфера чрез рефинансиране на банките като по този начин създава инфлация (месечната инфлация през втората половина на 1996 година е между 10 % и 27%). Увеличеното парично предлагане, от своя страна, и очакванията за обезценка на валутата, стимулират хората да купуват повече валута. Така, БНБ води двойна различна политика, опитвайки се едновременно да

⁵ Charles Enoch, Anne-Marie Gulde, Daniel Hardy, *Banking Crises and Bank Resolution: Experience in Some Transition Economies*, 2002, IMF Working Paper WP/02/56.

запази валутния курс, купувайки левове на валутния пазар, и да спаси фалиралите банки, рефинансирайки ги с нови средства. Резултатът от такава двойна политика, както показва нормалната икономическа логика и богатият международен опит, води до изчерпване на валутните резерви на централната банка и загуба на възможности за влияние върху валутния курс, поради което започва бърза обезценка лева. Това допълнително увеличава създалата се банкова паника. Изчерпването на валутните резерви води и до намаляване на възможностите на правителството да обслужва външния си дълг. И така след двегодишно несъблюдаване на препоръките на МВФ тогавашното правителство (на Жан Виденов) е принудено да предприеме реформи, за да получи финансиране от фонда. Най-важните реформи са свързани с намаление на инфлацията (т.е. спиране на рефинансирането на банките), затваряне на губещи предприятия и затваряне на губещи банки.

Забавянето на структурните реформи в реалния и финансовия сектор завършват с финансова криза, от най-тежкия вид, а именно включваща банкова и валутна криза.

Основните причини за възникването на тази криза могат да бъдат сведени до следните:

➤ Забавяне на реформите в реалния сектор и наличието на “меки” бюджетни ограничения. Протекцията над губещи предприятия от държавния сектор е правителствена политика през разглеждания период. Държавата оказва съществено влияние върху кредитирането на “стратегически важни държавни предприятия”;

- Неразвит частен сектор;
- Свърх предлагане на банковия пазар;
- Неадекватно управление на банките;
- Концентрация на кредитния риск, негативна структурна на кредитните

портфейли и увеличен дял на необслужваните кредити. Около 50 % от всички заеми, отпуснати от държавните банки на нефинансови предприятия, са несъбираеми. Нещо повече, за повечето държавни предприятия единственият начин за обслужване на дълговете и покриване на загубите е вземането на нови кредити от банките. В края на 1995 г. 41 % от всички кредити, отпуснати от държавни и частни банки на нефинансови предприятия се класифицират като несъбираеми. Само 39 % от отпуснатите от частните банки заеми са редовно обслужвани. Резултатът е реализиране на нетни загуби и продължаваща декапитализация на банките;

- Липса на ефективна правна рамка за упражняване на правата на кредиторите;

- Липса на достатъчно информация за кредитополучателите и липса на кредитен регистър. Българските мениджъри все още не осъзнават необходимостта от прозрачна, честно и вярно представена информация за поверените им предприятия;⁶

- Слаб банков надзор и неприлагане на съществуващите надзорни регулации;

- Неадекватна капитализация на банките;

- Слаб институционален мениджмънт;

- И не на последно място, неадекватен вътрешен контрол в банките.

Използвана литература

1. Завадска, З. и кол. Банкова дело. ИУ Стопанство, 2004.
2. Игнатиев, П. Банковата криза в България през 1996–97 г. София, 2005.
3. Кънчева, Н. Въвеждането на международните счетоводни стандарти – част от процеса на икономическа интеграция на България. Сборник доклади от научна

---

⁶ Кънчева, Н. Въвеждането на международните счетоводни стандарти – част от процеса на икономическа интеграция на България. Сборник доклади от научна конференция „Хармонизация на счетоводството”, ИУ – Варна, 2002, стр. 26.

конференция „Хармонизация на счетоводството”. ИУ – Варна, май 2002, с. 24-29.

4. Кънчева, Н. Дедуктивни методи за измерване на интелектуалния капитал на предприятията: Обзор и критичен анализ.Международна научна конференция “Евроинтеграционните процеси и предизвикателствата пред стопанската отчетност, анализа и одита.”, СА “Д. А. Ценов”, октомври 2006. ISBN -10:954-23-0319-X, ISBN-13:978-954-23-0319-0, стр. 140–145.
5. Стефанова, П. Банки и кредитно посредничество. Тракия-М, 2000.
6. Michael Berlemann, Kalin Hristov, Nikolay Nenovsky, Lending of Last Resort, Moral Hazard and Twin Crises: Lessons from the Bulgarian Financial Crisis 1996/1997, William Davidson Working Paper 464, 2002.
7. Helena Tang, Edda Zoli and Irina Klytchnikova, Banking Crises in Transition Countries: Fiscal Costs and Related Issues, 2000, World Bank Working Paper 2484.
8. Charles Enoch, Anne-Marie Gulde, Daniel Hardy, Banking Crises and Bank Resolution: Experience in Some Transition Economies, 2002, IMF Working Paper WP/02/56.